

KOMLÓSI CSABA

KIERKEGAARD DAIMONIONJA

Resümee: (*Kierkegaards Daimonion*) In meinem Vortrag beschäftige ich mich mit dem Sokratesbild der Dissertation von Kierkegaard (Über den Begriff der Ironie mit ständiger Rücksicht auf Sokrates), sowie mit der Wirkung, die die philosophiegeschichtlich hochbedeutende Gestalt von Sokrates aus den dänischen Philosophen ausgeübt hat.

Ich analysiere die wichtigsten Eigenheiten der von ihm herausgehobenen antiken Qullen (Aristophanes, Platon, Xenophon, Aristoteles usw.) und deren eigenartige Interpretation, beim Lichte der Sokratesforschung.

Andererseits spreche ich über die Wirkung, die die Sokratesinterpretation des Verfassers auf seine Denkart ausgeübt hat.

Előadásom tárgya **Kierkegaard** 1840–41-ben írt *Az irónia fogalmáról, állandó tekintettel Szókratészre*¹ című doktori disszertációjának Szókratész-értelmezése.

Van az európai filozófia történetében egy árnyalak, egy megfoghatatlan, emberfölötti lény, egy daimonion, akit **Platón** idéz meg az Kr.e. IV. században. Az ideák filozófusa éveket töltött egy **Szókratész** nevű férfi társaságában, azonban az a Szókratész, aki műveiben megjelenik nem azonos ezzel, vagyis Platón Szókratésze nem azonos Szóphroniszkosz és Phainereté fiával, sokkal közelebbi rokona **Homérosz** istennőjének, illetve múzsjának, de még inkább **Parmenidész** Dikéjének.

Az a tény, hogy **Szókratész** soha egyetlen sort sem írt le tanításaiból, már ha egyáltalán voltak tanításai, jó alkalmat kínált rá, hogy személyét kisajátítsák interpretátorai.

Szókratész mindezek ellenére, vagy talán éppen ezeknek köszönhetően, az európai filozófiatörténet megkerülhetetlen alakjai közé került. Személye

---

¹ S. A. Kierkegaard: *Om Begrebet Ironi med stadigt Hensyn til Sokrates*. Kopenhagen, 1841., előadásom elkészítéséhez a mű egy német fordítását használtam: S. Kierkegaard: *Über den Begriff der Ironie mit ständiger Rücksicht auf Sokrates*. Düsseldorf/Köln, 1961. (ford. E. Hirsch)

évszázadok óta a filozófus igazi példája, sőt talán több is annál. Nemegyszer említik nevét olyan nagy vallásalapítókkal egysorban, mint **Jézus**, **Buddha** vagy épp **Lao-ce**.

Először tekintsük át röviden, kik is azok a szerzők, akiket, mint elsődleges forrásokat szokás tekintetbe venni életének és tanításainak vonatkozásában, hiszen személyesen ismerték őt.

A legkorábbi adatközlőnk **Arisztophanész**, aki a 423-as évben *Felhők* című darabjában vitte a komédia színpadára Szókratészt, aki gondolkodájában természetfilozófiai spekulációkon keresztül atheistákká neveli és fizetett oktatás ellenében a szofista retorika jog- és törvényellenes praktikáiba vezeti be tanítványait.

A szókratikusok, vagyis Szókratész közvetlen tanítványai – akiknek irodalmi működése feltehetőleg csak Szókratész 399-ben bekövetkezett halála után vette kezdetét – közül, már csak terjedelmi okokból is **Platón** és **Xenophón** neve kívánczik az első két helyre. De még inkább azért, mert az, hogy Szókratész a filozófia történetében azzá lett, aki, elsősorban nekik köszönhető.

Platón húsz éves, amikor megismerkedik vele, és ettől kezdve élete végéig tanítványa marad. Amikor írásos műveket kezd írni – nem számítva fiatal korában írt és épp a fentebb említett találkozás hatására megsemmisített tragédiáit – arra törekszik, hogy mestere beszélgetéseinek varázsát átmentse az írás sokkal kötöttebb, nehezkesebb formájába, miközben ő maga is úgy véli, hogy igazán filozofálni csak szóban lehet, az írásbeli alkotást mindig másodlagosnak tartotta.

A választott műforma is ezt a törekvését tükrözi, a dialógusban találja meg azt a keretet, amely leginkább alkalmas az előbeszéd sajátosságainak tükrözésére.

Egyébként nem ő az első és egyetlen, aki ezt a formát választja. **Arisztotelész** tudósítása szerint² a teosi **Alexamenosz** írt először dialógusokat, de a dialógusnak mint filozófiai gondolatok kifejezésére szolgáló keretnek a kialakítása egyértelműen Szókratész tanítványaihoz köthető.

Közvetlen formai előképeiként a szofisták kérdés-felelet felépítésű oktató beszédeit, valamint antilogikáját, illetve a korabeli színpadi művek párbeszéd-szerkesztését nevezhetjük meg. Ez utóbbiak közül Platónra **Szóphrón** prózamimoszai gyakorolták a legjelentősebb hatást, amelyekkel feltehetően szicíliai tartózkodása során ismerkedett meg. Ezek az irodalmi előképek azonban, nemcsak kész formai elemeket nyújtottak Platón számára, de befolyásolták a dialógusok szereplőinek – így természetesen, az egy kivételtől³

---

² fr. 72 Rose

³ Törvények

eltekintve minden dialógusban szerepet játszó, Szókratész – megjelenítését is. A platóni írásokban megjelenő konkrét történeti személyek, filozófusok, szofisták és mások – ahogy **Olof Gigon** írja⁴ – „konvencionális típusokat reprezentálnak”. Szókratész mint ennek a játéknak a főhőse természetesen és kizárólag pozitív jellemvonásokkal ruházódik fel, idealizáltsága kiemeli őt az emberi világból, így lesz abszolút hiteles tolmácsolója Platón tanainak, mert élete és még inkább halála tanúbizonyság e tanok igazsága mellett.

Xenophón írásaiban teljesen más szerepet kap a mester és ennek megfelelően mi is más képet kapunk róla. Több művet szentel Szókratész bemutatásának⁵, írásaiban azonban nem játszik olyan kitüntetett szerepet, mint Platónnál, hiszen ezek jelentős része a történetírás, a politika vagy a gazdaságtan körébe tartozik.

A Szókratésszel foglalkozó írások célja, hogy tisztázzák a halálát okozó vádak alól, így az ő Szókratésze egy jámbor, kötelességtudó moralista, aki-nek minden gondolata kizárólag az athéniek üdve körül forog, de egy írásában⁶ a gazdálkodás kérdéseinek kitűnő ismerőjeként is feltűnik.

Az ún. kisebb szókratikus iskolák képviselői, mint például: **Aischines**, **Eukleidész**, **Antiszthenész**, **Arisztipposz** vagy **Phaidón** nem írnak visszaemlékezéseket róla, tanaikat azonban kivétel nélkül rá vezetik vissza, és bár ezek sokszor egymással homlokegyenest szemben állnak – mint pl. a gyönyör kérdésében a kürénéiek és a cinikusok – mégsem hagyhatók figyelmen kívül.

Egy valamiben azonban teljes az egyetértés a tanítványok körében, abban, hogy Szókratész nem mindennapi ember volt.

Azonban a korabeli Athént nem csak ezek a pozitív hangok jellemzik. Az arisztophanészi beállításnál még radikálisabban foglal állást Szókratész személye és tevékenysége ellen a szónok és politikus **Polükratész**, aki **Anütosz** szájába adott fiktív vádbeszédében úgy mutatja be Szókratészt, mint egy közveszélyes szofistát, aki a törvények megvetésére és a demokratikus rendszer megdöntésére szólított fel.

Persze a válasz sem késik, **Lüsziasz**, a rétor írt egy fiktív védőbeszédet, amiben pontról pontra cáfolni akarja ezeket a vádakokat, hasonlóan **Xenophón** *Apomnémonematájához*, aki szintén ismeri **Polükratész** írását.

De a Szókratész személyéről folyó vita már az antikvitásban sem korlátozódik csupán a kortársakra. Egészen a Kr. u. IV. századig, **Libaniosz** írásáig keletkeznek írások, életrajzok az athéni filozófusról, sőt a császárkorban még levelei is felbukkannak.

---

⁴ **O. Gigon**: *Sokrates. Sein Bild in Dichtung und Geschichte*. Bern, 1947

⁵ *Apomnémonaumata, Apológia, Szümposzion*

⁶ *Oikonomikosz*

Ebből a majd 800 éves időszakból két szerzőt kell megemlítenem későbbi fontosságuk miatt.

Az egyik **Arisztotelész**, aki szerint legalábbis két dolog méltán tekinthető Szókratész érdemének: „*az induktív bizonyítás és az általános meghatározás*”.⁷

A másik pedig **Diogenész Laertiosz**, aki ismert gyűjteményében természetesen Szókratésznek is szentel egy fejezetet.⁸

A modern Szókratész-kutatás gyökerei a 18. századig nyúlnak vissza, addig a késci antikvitásra jellemző kritikátlan eklekticizmus uralkodik. Rendszerint megelégedtek a Diogenész Laertiosz-féle életrajz fordításaival, amiket néhány xenophóni és platóni írásból készült kivonat gazdagított csupán.

J. Brucker az első, aki a századközepén megjelenő *Historia critica philosophiae* c.⁹ művében, kritikusan nyilatkozik a források kérdésében, és úgy véli, Xenophón számít az egyetlen hihető tanúnak Szókratész vonatkozásában. Egyébként az, hogy a modern Szókratész-kutatás első kritikai ítélete Platónnal szemben és Xenophón javára foglalt állást, érthető, mert – eltekintve attól, hogy az utóbbi gyakorlatias moralitása a felvilágosodás szelleméhez közelebb állt, mint a platóni metafizika – elsősorban történésznek tartották. Szókratészről szóló írásai formájukat tekintve autobiográfiai visszaemlékezések, amiknek történetiségét a szerző számtalan sablonszerű, az autitenticusságát tanúsító kifejezésen keresztül (*hallottam, láttam, ott voltam*) újra és újra megerősíteni igyekszik.

Ennek megfelelően nem csodálkozhatunk azon, hogy Brucker tézisének jelentős utóhatása volt. Véleménye a 18. század második felétől általánosan elterjedté vált, és még a 19. században is jelentős képviselői akadnak, mint pl. G. Wiggers¹⁰ vagy K.F. Hermann¹¹, mindenek előtt azonban Hegel, aki filozófiatörténeti előadásaiban a következőket írja: „*Ha pedig azt kérdezik, vajon Xenophón vagy Platón jellemezte-e hívebben Szókratész személyiségét és tanítását: akkor nem kétséges, hogy a személyiség és a módszer, a beszélgetés külsőségére nézve általában Platóntól éppúgy kaphatunk ugyan pontos talán művészebb képet Szókratészről; de tudásának tartalma és gondolkodásának képzettségi foka tekintetében főképpen Xenophónhoz kell tartanunk magunkat.*”¹²

---

⁷ Metafizika 1078 b

⁸ De vitis... II. 5, 18–47.

⁹ J. Brucker: *Historia critica philosophiae*. Leipzig, 1742–1744

¹⁰ G. Wiggers: *Sokrates als Mensch, als Bürger und als Philosoph*. Rostock, 1807

¹¹ K. F. Hermann: *Gesichte und System der platonischen Philosophie*. Heidelberg, 1839

¹² G. W. F. Hegel: *Előadások a filozófia történetéről*. II. köt. Bp. 1959. 54. o. (ford. Szemere Samu)

F. Schleiermacher¹³, volt az egyik első, aki a xenophóni beszélgetések historicitása iránti kétségét kinyilvánította. Úgy véli, hogy nem csak Xenophónt, hanem Platón is forrásként kell használnunk. Ahhoz pedig, hogy megtudjuk, mi az, ami írásaiban Szókratész hiteles képe és igazi szellemi tulajdona, és mi az, amit Platón talált ki és tett hozzá, a Xenophon által szókratésziként meghatározott karaktervonásokhoz és életmaximákhoz kell tartanunk magunkat. Így jut el végül ahhoz a felismeréshez, hogy Szókratésznek kell a dialektika tulajdonképpeni szerzőjének lennie, aki a helyes fogalomképzés és a fogalmak helyes összekapcsolásának művészetét tanította. E felfogás helyességét végül Arisztotelész „*igaz és pártatlan*” beszámolója is alátámasztja.

Schleiermacher a Xenophon-hipotézissel, egy új forráskritikai módszert állít szembe, ami Xenophónon kívül, mindenek előtt Platón, de Arisztotelészt is felhasználja, és így kíván az antik tanúkon keresztül eljutni a történeti Szókratészhez.

Ez az eljárás győzedelmeskedik a 19. században, és még a 20. században is sok követőre talál.

Ami tehát a forráskritikát illeti, a Schleiermacher Platón-Xenophon-Arisztotelész triáza vitathatatlanul uralkodik a század végéig. Egyetlen kivételt csupán éppen az előadásom tárgyául választott S. Kierkegaard-írás képez.

A mű első része, amelyben Szókratész álláspontját mint iróniát értelmezi, három fejezetre tagolódik. Az első fejezet tartalmazza a Szókratészre vonatkozó antik források áttekintését. Ezen áttekintés eredményét jól – és röviden – foglalják össze az értekezés nyilvános védésére megfogalmazott tézisek:

„2. A xenophóni Szókratész megmarad annál, ami hasznosat megjegyzett, sohasem hagyja el a tapasztalat területét, sohasem éri el az ideákat.

3. Aki összehasonlítja Xenophónt és Platón, úgy találja majd, hogy az egyik Szókratészt túlságosan lefelé nyomja, a másik pedig túlságosan felfelé, őt azonban egyiknél sem találhatjuk meg.

5. A Platón által előadott szókratészi apológia vagy nem valódi, vagy az elejétől a végéig ironikus értelemben értendő.

7. Arisztophanész jutott legközelebb a valódi Szókratész ábrázolásához.”¹⁴

Vagyis jól látja a rendelkezésre álló Szókratész-források, elsősorban a platóni-ábrázolás alapvető jellegzetességeit.

---

¹³ F. E. D. Schleiermacher: *Über den Werth des Sokrates als Philosophen*. in. Abhandlungen der kgl. Preussischen Akademie der Wissenschaften aus den Jahren 1814–1815, Berlin, 1818. S. 50–68

¹⁴ id. mű 3. o.

Mindezek ellenére a következő fejezetben, amely a *Megértés megvalósítása*, *Szókratész démona* címet viseli, mégis a platóni Szókratész-kép kerül előtérbe, még pedig a címben jelzett konkrét aspektusból. Ez pedig a következő okokkal magyarázható.

Kierkegaard Szókratész-értelmezése szempontjából alapvető jelentősége van annak a ténynek, hogy a platóni tudósítások szerint ez a démon – ellenében Xenophón erre vonatkozó utalásaival – csak negatív módon jelenik meg, azaz csak tilt. Kierkegaard maga is utal rá egy – a korábbiak fényében mindenképp szükséges – lábjegyzettel, hogy ez esetben –idézem –: „*Nem szabad szem előtt téveszteni, hogy ez a hely Platón Apológiájában van, és egészében véve történetileg megbízhatónak mondható. Azért nem szabad szem előtt téveszteni, hogy meg lehessen győződni arról, hogy nekem itt nem egy platóni magyarázattal van dolgom, hanem a tények talaján mozgok.*”¹⁵

E lábjegyzethez azonban mindenképpen hozzá kell fűznöm, hogy a platóni *Apológia* éppoly kevésbé tekinthető történetileg megbízhatónak, mint Platón többi dialógusa, hiszen elég összevetnünk Xenophón *Apológiájával*, hogy elbizonytalanodjunk, illetve visszautalnék arra a tényre, hogy benne erős irodalmi hatások mutathatók ki – esetenként szinte szó szerinti egyezése – olyan írásművekkel mint pl. **Gorgiasz** *Palamédész védőbeszéde*,¹⁶ amit Papp János: *Platón Apológiájának történetisége*¹⁷ című disszertációjában kimutatott.

E fejezet tehát – Kierkegaard szerint indokoltan – Platón tájékoztatását fogadja el hitelesnek démon-ügyben, persze a szerzőnek jó oka van erre. Számára ugyanis Szókratész teljes megértésének lesz a kulcsa, hogy „*ezt a démonit pusztán figyelmeztetőként és nem parancsolóként, azaz mint negatívot és nem mint pozitívot ábrázolja.*”¹⁸

Zárásul szeretnék visszatérni előadásom címére: Kierkegaard daimonion-jára.

Daimonionnak neveztem korábban azt a Szókratészt, akit Platón jelenít meg műveiben. Azt pedig, hogy ez a platóni Szókratész valóban olyan szerepet játszik Kierkegaard életében, amelyet Platón szerint Szókratész daimonionja – azaz tiltásával megálljt parancsol bizonyos esetekben –, a sokat emlegetett Regina Olsen-afférral szeretném alátámasztani. Az eljegyzés és a szakítás története – talán egyáltalán nem véletlenül – éppen a disszertáció megírásának és megvédésének, azaz a Szókratésszel való intenzív foglalkozásnak az idejére esik. 1841. szept. 29-én védi meg nyilvános latin

---

¹⁵ id. mű 166. o.

¹⁶ Gorgiasz DK B 11a (ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΥΠΕΡ ΠΑΛΑΜΗΔΟΥΣ ΑΠΟΛΟΓΙΑ)

¹⁷ **Papp János**: *Platón Apológiájának történetisége*. Szeged, 1933.

¹⁸ id. mű 165. o.

disputáción téziseit, és októberben bontja fel eljegyzését, amely utóbbi ténynek élete hátralévő részében alapvető jelentőséget tulajdonít. A Diogenész Laertiosz-féle életrajzban pedig a következő mondat olvasható: „*erótétheisz poteron gémai é mé, efé, -ho an autón poiészész, metagnószé-*”, azaz „*megkérdezték (Szókratészt) vajon az a jobb, ha megnősülünk vagy az, ha nem, azt felelte: akármelyiket teszed, meg fogod bánni*”.

